

ANNA MOSZYŃSKA

 <http://orcid.org/0000-0003-2349-6603>
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Dyskusja publiczna nad projektem kodeksu cywilnego w 1960 r.

Zagadnienie kodyfikacji polskiego prawa w XX w. stanowi szczególnie nurt w pracy badawczej prof. Adama Lityńskiego. Zajmując się zarówno kodyfikacją prawa karnego, jak i cywilnego, problematyce tej poświęcił liczne, niezwykle interesujące i inspirujące przyczynki¹. Dzieje szerokiej dyskusji publicznej przeprowadzonej w 1960 r. nad projektem kodeksu cywilnego zostały poruszone już w publikacjach prof. Piotra Fiedorczyka², który przedstawił w nich przebieg debaty nad zagadnieniami prawa rodzinnego, w szczególności głosy wyrażane w swoim rodzimym województwie podlaskim. Niniejszy artykuł stanowi próbę syntetycznego zaprezentowania wyników tych powszechnych konsultacji w zakresie ostatniej księgi projektowanego kodeksu w szerszym — ogólnokrajowym — wymiarze³.

¹ W odniesieniu do problematyki kodyfikacji prawa cywilnego jedynie tytułem przykładu można wymienić: A. Lityński: *O prawie i sądach początków Polski Ludowej*. Białystok 1999, s. 217—268; Idem: *Pierwszy etap prac nad kodyfikacją prawa cywilnego w Polsce Ludowej (szkic dla dydaktyki)*. W: „Z Dziejów Prawa”. Cz. 2. Katowice 1999, s. 194—205; Idem: *Na drodze do kodyfikacji prawa cywilnego w Polsce Ludowej*. W: *Prawo wczoraj i dziś. Studia dedykowane profesor Katarzynie Sójce-Zielińskiej*. Warszawa 2000, s. 135—153; Idem: *Z dziejów kodyfikacji prawa cywilnego w Polsce (zagadnienia wybrane)*. W: *Rozprawy prawnicze. Księga pamiątkowa dla uczczenia pracy naukowej Profesora Antoniego Agopszowicza*. Katowice 2000, s. 152—165; Idem: *Prawo cywilne materialne w Polsce Ludowej*. W: *Pół wieku kodyfikacji prawa w Polsce (1919—1969). Wybrane zagadnienia*. Tychy 2001, s. 87—99.

² P. Fiedorczyk: *Unifikacja i kodyfikacja prawa rodzinnego w Polsce (1945—1964)*. Białystok 2014, s. 462—504; Idem: *Kilka uwag o publicznej dyskusji nad prawem rodzinnym w projekcie kodeksu cywilnego z 1960 r.* W: *Filozofia Marii Szyszkowskiej*. Red. A. Kryniczka. Białystok 2012, s. 360—380.

³ Szerzej na ten temat: A. Moszyńska: *Geneza prawa spadkowego w polskim kodeksie cywilnym z 1964 roku*. Toruń 2019, s. 420—465.

W niemal dwudziestoletniej historii prac nad polskim kodeksem cywilnym z 1964 r. kolejne projekty trzykrotnie poddano konsultacjom. Przeprowadzone w 1951 r. uzgodnienia objęły przede wszystkim przedstawicieli władz: wszystkie ministerstwa i zainteresowane urzędy centralne. Zabranie głosu na temat opracowanych latem 1951 r. propozycji legislacyjnych umożliwiono także pracownikom wymiaru sprawiedliwości oraz wybranym przedstawicielom nauki. Co istotne, projektów⁴ nie opublikowano, lecz jedynie rozesłano do wybranych podmiotów; konsultacje te nie stanowiły więc publicznej dyskusji.

Kolejne uzgodnienia przeprowadzono w drugiej połowie 1954 r. w odniesieniu do projektu ogłoszonego drukiem w tym samym roku⁵. Tym razem debata objęła przede wszystkim rozległe grono jurystów. W konsultacje włączono niemal wszystkie ośrodki prawnicze: Zrzeszenie Prawników Polskich, katedry uniwersyteckie, organy wymiaru sprawiedliwości, czasopisma branżowe. Centralnym punktem dyskusji stała się sesja naukowa zorganizowana wspólnie przez Komitet Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk i Ministerstwo Sprawiedliwości w dniach 8—10 grudnia 1954 r., gromadząca w pałacu Staszica w Warszawie najwybitniejszych przedstawicieli teorii i praktyki. Przebieg obrad jest współcześnie dość dobrze znany, gdyż teksty wszystkich referatów oraz przebieg dyskusji opublikowano jako tzw. materiały dyskusyjne⁶.

Mało natomiast dzisiaj znany, zwłaszcza młodszemu pokoleniu prawników, pozostaje przebieg dyskusji z 1960 r. Wynika to z tego, iż materiały z tej debaty nie zostały opublikowane, lecz zgromadzone w Ministerstwie Sprawiedliwości pozostawały dotąd skryte w zbiorach archiwalnych. Wspomnianą dyskusję przeprowadzono po zakończeniu przez Zespół Prawa Cywilnego Materialnego Komisji Kodyfikacyjnej pierwszego czytania projektu kodeksu cywilnego.

Publiczną debatę nad projektem kodeksu cywilnego umożliwiła jego publikacja — w styczniu 1960 r. projekt wydrukowano nakładem Wydawnictwa Prawniczego⁷. Zgodnie z wcześniejszymi ustaleniami, projekt opublikowano bez motywów, poprzedzając go jedynie krótką przedmową, gdyż jego przepisy miały być oceniane na podstawie samego tekstu, a nie intencji redaktorów⁸. We wprowadzeniu podkreślano, że projekt nie stanowi ostatecznego wyrazu poglądów

⁴ Osobnym konsultacjom poddano trzy projekty ksiąg przyszłego kodeksu cywilnego: prawo rzeczowe, zobowiązań i spadkowe, łącznie określane jako tzw. majątkowe prawo cywilne. Zob. więcej: A. Moszyńska: *Prace nad kodyfikacją majątkowego prawa cywilnego w latach 1950—52*. „Miscellanea Historico-Iuridica” 2015, T. 14, z. 2: *Studia dedykowane Profesorowi Adamowi Lityńskiemu w 75-lecie urodzin i 50-lecie pracy naukowej*, s. 165—180.

⁵ *Projekt Kodeksu Cywilnego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*. Warszawa 1954.

⁶ *Materiały dyskusyjne do Projektu Kodeksu Cywilnego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Materiały Sesji Naukowej 8—10 grudnia 1954 r.* Komitet Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk i Ministerstwo Sprawiedliwości. Warszawa 1955, s. 368.

⁷ *Projekt Kodeksu Cywilnego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*. Warszawa 1960.

⁸ *Ibidem*, s. 3; J. Wasilkowski: *Projekt kodeksu cywilnego uchwalony*. „Prawo i Życie” [dalej: „PiŻ”] 1959, nr 19, s. 1.

Komisji Kodyfikacyjnej, treść finalnego projektu powinna zaś w dużej mierze zależeć od wyników dyskusji publicznej⁹.

Chociaż projekt opublikowano bez uzasadnienia, to jednak zdecydowano się na inne rozwiązanie, bezprecedensowe w porównaniu do wcześniejszych konsultacji projektu kodeksu cywilnego — kierunek dyskusji miała wyznaczyć ankieta dołączona do tekstu projektu w formie wkładki, którą również poprzedzono krótkim wprowadzeniem. Deklarowano w nim, że Komisja Kodyfikacyjna przywiązuje ogromną wagę do publicznej dyskusji nad projektem kodeksu cywilnego, wyrażając przekonanie, że o wartości przyszłego kodeksu rozstrzygać będzie nie tyle formalna poprawność jego przepisów, ile ich zgodność z potrzebami społeczeństwa, które — jak dodano — buduje ustrój socjalistyczny¹⁰. Ankieta zawierała 53 pytania dotyczące wszystkich ksiąg kodeksu. Jak jednak deklarowano, nie miały one ograniczać zakresu dyskusji, a jedynie zagwarantować, że wskazane w ankiecie zagadnienia nie zostaną pominięte w publicznej debacie¹¹.

Pierwszych 7 pytań ankiety poświęcono części ogólnej przyszłego kodeksu, kolejnych 13 odnosiło się do księgi drugiej „Własność i inne prawa rzeczowe”. Pytaniami od 21 do 31 objęto problematykę prawa zobowiązań. Najwięcej natomiast, bo aż 14 kwestii, poddano pod osąd publiczny w odniesieniu do prawa rodzinnego. Prawu spadkowemu poświęcono 8 ostatnich pozycji. Przyjęto więc, że planowane regulacje prawa rzeczowego i rodzinnego wywołają najczęściej wątpliwości, skoro obu tym księgom, liczącym mniej niż 200 artykułów, poświęcono więcej pytań niż liczącemu ponad pół tysiąca jednostek prawa obligacyjnemu¹².

Pytania ankiety dotyczyły najbardziej istotnych zagadnień prawa cywilnego, a zwłaszcza kwestii, które wywołały najczęściej wątpliwości w trakcie pierwszego czytania w zespole Komisji Kodyfikacyjnej. Jako pierwszoplanowe zagadnienie w zakresie części ogólnej przedstawiono problem klauzuli nadużycia prawa, pominiętej w projekcie¹³. W odniesieniu do prawa rzeczowego pytano w szczególności o kwestie indywidualnego budownictwa na gruntach państwowych, praktyczne znaczenie instytucji odrębnej własności lokali oraz zasadność utrzymania przymusu formy notarialnej dla umów o przeniesienie własności nieruchomości. Celowość uregulowania instytucji gwarancji, niez-

⁹ *Projekt Kodeksu Cywilnego...*, Warszawa 1960, s. 3.

¹⁰ *Ankieta przedstawiona do dyskusji publicznej nad projektem kodeksu cywilnego*. Komisja Kodyfikacyjna przy Ministerstwie Sprawiedliwości. Zespół Prawa Cywilnego Materialnego, s. 1 (tekst ankiety znajduje się także w Archiwum Akt Nowych w Warszawie, zespół 285 Ministerstwo Sprawiedliwości w Warszawie, teczka 5422, karty 1a—1b, dalej cytowane następująco: AAN, 285 MS, t. 5422, k. 1a—1b).

¹¹ *Ibidem*.

¹² Prawo zobowiązań ujęto w art. 307—838 projektu z 1960 r.

¹³ W łonie Komisji Kodyfikacyjnej przeważał pogląd, iż klauzula ta dawała formalną podstawę do zastępowania rozstrzygnięć opierających się na szczegółowych przepisach ustawy, rozstrzygnięciami opartymi na subiektywnym „poczuciu słuszności”. *Ankieta przedstawiona do dyskusji publicznej...*, s. 1—2.

leżnej od rękopisów przy sprzedaży, oraz kwestia usankcjonowania w kodeksie odpowiedzialności majątkowej za tzw. krzywdę moralną stanowiły istotniejsze problemy prawa zobowiązań. Wątpliwości dotyczące IV księgi obejmowały przede wszystkim problemy tzw. prawa małżeńskiego, np. granic wieku potrzebnych do zawarcia małżeństwa czy objęcia wspólnością majątkową małżeńską wynagrodzenia za pracę.

W odniesieniu do prawa spadkowego jako pierwszoplanowe pytanie wysunięto zagadnienie dziedziczenia gospodarstw rolnych, zapytując, na jakich zasadach należałoby oprzeć przepisy szczególne, aby zapobiec nadmiernemu rozdrobnieniu gospodarstw (pytanie 46 ankiety). Z ważniejszych zagadnień pod dyskusję poddano problem granic swobody testowania, pytając, czy nie należałoby ograniczyć swobody rozrządzeń testamentowych na rzecz osób, które nie należały do kręgu spadkobierców ustawowych (pytanie 51), oraz zapytano o zasadność zastąpienia zachowku pieniężnego przez zachówek w naturze (pytanie 52). Postawiono także dwie ciekawe kwestie w celu zebrania informacji statystycznych — proszono o wskazanie, jak częste były wypadki dziedziczenia testamentowego (pytanie 48) oraz jaka forma testamentu była najczęściej spotykana na poszczególnych obszarach kraju (pytanie 49).

Większość pytań ujęto w sposób ogólny, umożliwiając szerszą dyskusję także osobom bez wykształcenia prawniczego, a część skierowano wprost do prawników, zwłaszcza sędziów, skoro odwoływano się do doświadczeń praktycznych respondentów.

W kwestionariuszu pominięto zagadnienia dotyczące zakresu przyszłego kodeksu, gdyż najważniejsze z tych problemów omówiono we wprowadzeniu do projektu¹⁴. Wskazano w nim w szczególności na kwestię „jedności prawa cywilnego”, ewentualnego wyodrębnienia prawa rodzinnego czy planowanego uregulowania hipoteki i ksiąg wieczystych w odrębnej ustawie.

Na początku 1960 r. projekt kodeksu cywilnego rozesłano do szerokiego kręgu adresatów¹⁵. W pierwszej kolejności otrzymali go oczywiście członkowie Komisji Kodyfikacyjnej oraz Biura Politycznego Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (dalej: KC PZPR), wszystkie ministerstwa, najważniejsze instytucje i organy państwowe. Egzemplarze projektu otrzymało także środowisko prawników: Zrzeszenie Prawników Polskich, wydziały prawa siedmiu uniwersytetów, Instytut Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk, prezesi sądów wojewódzkich, prokuratury wojewódzkie, Naczelna Rada Adwokacka, redakcje czasopism prawniczych. Nie ograniczono dyskusji jedynie do specjalistów, lecz, nadając jej powszechny charakter, projekt przekazano mediom ogólnospołecznym — redakcjom ponad 20 dzienników i tygodników

¹⁴ Ibidem, s. 1.

¹⁵ Szczegółową listę adresatów zawiera: AAN, 285 MS, t. 5422, k. 361—366.

(m.in. „Trybuny Ludu”, „Sztandaru Młodych”, „Przyjaciółki” i „Przekroju”), Polskiego Radia i Polskiej Agencji Prasowej.

W odpowiedzi uwagi nadesłały poszczególne resorty i urzędy centralne¹⁶. Odezwy z tej strony były jednak dużo słabsze niż w trakcie konsultacji w 1951 r., gdyż tym razem główny nacisk położono nie na konsultacje międzyministerialne, lecz na ogólnospołeczną dyskusję. Także ośrodki naukowe odpowiedziały znacznie słabiej niż osiem i sześć lat wcześniej. Przykładowo na Wydziale Prawa Uniwersytetu Warszawskiego odbyły się zebrania Katedry Prawa Cywilnego na temat problematyki małżeństwa, przepisów dotyczących odpowiedzialności za wypadki komunikacyjne oraz klauzul generalnych¹⁷, a w Katedrze Prawa Cywilnego Obrót Gospodarczego na Wydziale Prawa Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej dyskusję prowadzono na seminarium doktoranckim, koncentrując się na I i II księdze projektu¹⁸. Z kolei Dział Prawa Cywilnego Instytutu Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk w 1960 r. poświęcił problematyce projektowanych przepisów prawa cywilnego dwa zebrania dyskusyjne, omawiając zagadnienia prawa rodzinnego i gospodarczego¹⁹. Akademicka debata nie osiągnęła jednak takiego rozmachu, jak chociażby nad projektem kodeksu cywilnego z 1954 r. Mniejszy był także jej zakres — dyskutowano przede wszystkim nad kwestiami prawa rodzinnego, prawa rzeczowego i zobowiązań, najczęściej pomijając prawo spadkowe.

Podobnie przedstawiała się problematyka poruszana w trakcie dyskusji na łamach czasopism prawniczych — *gros* wypowiedzi dotyczyło prawa rodzinnego, szczególnych zagadnień części ogólnej projektu kodeksu cywilnego oraz prawa zobowiązań, w szczególności deliktów. Pojawiło się także kilka publikacji odnoszących się do dziedziczenia gospodarstw rolnych, jednakże nie dotyczyły one najczęściej postulowanych rozwiązań prawa spadkowego, lecz ustawy o zawieszeniu niektórych spłat spadkowych i wytycznych Sądu Najwyższego w sprawach o dział spadku²⁰. Wyjątek stanowił artykuł Józefa Stanisława Piątowskiego, który po przeprowadzeniu wnikliwej analizy ówczesnej sytuacji

¹⁶ Uwagi poszczególnych resortów do projektu kodeksu cywilnego znajdują się w: AAN, 285 MS, t. 5428, k. 53—62.

¹⁷ *Protokoły posiedzeń Katedry Prawa Cywilnego na Wydziale Prawa Uniwersytetu Warszawskiego*. AAN, 285 MS, t. 5394, k. 85—101.

¹⁸ *Pismo do Komisji Kodyfikacyjnej z dnia 7 września 1960 r.* AAN, 285 MS, t. 5428, k. 68—67.

¹⁹ *Z prac Działu Prawa Cywilnego INP PAN*. „Państwo i Prawo” [dalej: „PiP”] 1960, nr 8—9, s. 428—434.

²⁰ Zob. m.in. J. Goławska: *Konieczne ograniczenia*. „PiŻ” 1959, nr 14, s. 2, 7; J. Marowski: *Działy spadkowe gospodarstw chłopskich*. „Nowe Prawo” 1959, nr 10, s. 1123—1133; H. Świątkowski: *Spadki na wsi*. „PiŻ” 1960, nr 1, s. 1; W. Staniewicz: *Zagadnienie niepodzielności gospodarstw chłopskich*. „Ruch Prawniczy i Ekonomiczny” 1960, nr 2, s. 265—277; A. Stelmachowski: *Prawo spadkowe a struktura wsi*. „PiŻ” 1960, nr 6, s. 1, 7; K. Lipiński: *Działy gospodarstw rolnych*. „PiŻ” 1960, nr 6, s. 1, 5.

w rolnictwie, wysunął konkretne postulaty *de lege ferenda* dotyczące zarówno prawa, jak i postępowania spadkowego²¹.

Ważny głos w zakresie projektowanych rozwiązań prawa spadkowego zabrał także członek Komisji Kodyfikacyjnej — Jan Gwiazdomorski. W publikacji *Rezerwa czy zachówek?* odniósł się do zagadnienia, które przysporzyło największej trudności w trakcie prac nad księgą V projektu kodeksu cywilnego²². Autor tytułem wyraźnie nawiązał do słynnej rozprawy Kazimierza Przybyłowskiego²³, jednak odmiennie niż poprzednik opowiedział się za systemem zachowku pieniężnego²⁴.

Swe stanowisko o projekcie ostatniej księgi kodeksu cywilnego przedstawił także sędzia Jan Policzekiewicz, rozstrzygając wiele istotnych dylematów dotyczących przyszłych norm prawa spadkowego²⁵. Jeden jednak z jego postulatów wzbudzać może zdziwienie — na podstawie swych doświadczeń praktycznych ocenił, że najczęściej wątpliwości wywoływały testamenty sporządzone przez spadkodawców posiadających dzieci²⁶, dlatego też proponował przyjęcie zasady, iż spadkodawca posiadający zstępnych może sporządzić testament wyłącznie w formie notarialnej.

Opinię o projekcie kodeksu cywilnego przedstawili też sędziowie Sądu Najwyższego²⁷. W odniesieniu do ostatniej księgi projektu zgłosili szereg bardzo szczegółowych, nierzadko czysto technicznych i redakcyjnych uwag, a przedstawione zastrzeżenia koncentrowały się najczęściej wokół kwestii drugoplanowych²⁸. Wśród ważniejszych zagadnień merytorycznych zaproponowano ure-

²¹ J.S. Piątowski: *Rozdrobnienie gospodarstw rolnych a prawo spadkowe*. „PiP” 1960, z. 4—5, s. 670.

²² J. Gwiazdomorski: *Rezerwa czy zachówek?* „PiŻ” 1959, nr 12, s. 3. Na temat dyskusji przeprowadzonej podczas pierwszego czytania projektu kodeksu cywilnego zob. więcej: A. Moszyńska: *Geneza prawa spadkowego...*, s. 288—419.

²³ K. Przybyłowski: *Rezerwa czy zachówek*. Odbitka z „Gazety Sądowej Warszawskiej” 1939, nr 21, s. 1—12.

²⁴ Wyliczając wady i zalety obu systemów, Jan Gwiazdomorski wskazywał, że na niekorzyść rezerwy przemawiał przede wszystkim znaczny stopień skomplikowania jej regulacji. Jak obrazowo stwierdzał: „Poprawne ustawowe unormowanie praw spadkobierców koniecznych w oparciu o system rezerwy jest zadaniem, które prawie że można porównać do kwadratury koła”. Idem: *Rezerwa czy zachówek...*, s. 3.

²⁵ J. Policzekiewicz: *Głos w dyskusji nad księgą piątą projektu kodeksu cywilnego*. „PiP” 1960, z. 10, s. 115—119.

²⁶ Autor stwierdzał: „Nie należą niestety do rzadkości wypadki, gdy jedno z dzieci doprowadza do sporządzenia takiego testamentu na swoją korzyść ze szkodą innych dzieci, wykorzystując podeszły wiek i chorobę testatora, które czynią z niego bezwolne narzędzie w rękę nie mającego etycznych skrupułów syna lub córki”. Ibidem, s. 116—117.

²⁷ *Stanowisko Sądu Najwyższego wobec projektu kodeksu cywilnego*. AAN, 285 MS, t. 5428, k. 1—52.

²⁸ Odmiennie opinię Sądu Najwyższego w części dotyczącej prawa rodzinnego ocenia Piotr Fiedorczyk (Idem: *Unifikacja i kodyfikacja...*, s. 472—479). Prawdopodobnie jednak uwagi do

gulowanie testamentu ustnego jako jednego z testamentów zwykłych, a nie szczególnych, uznając — co ciekawe — że „ze względu na sposób uregulowania tej formy nie stwarza ona istotnego niebezpieczeństwa nadużyć”. Obecnie forma ustna uważana jest za szczególnie sprzyjającą nadużyciom²⁹, a i ówczesnie także nie brakowało głosów krytycznych w tej materii. Uwagi do projektu przesłały także Główna Komisja Arbitrażowa, Centralna Rada Związków Zawodowych i organizacje społeczne (np. Towarzystwo Przyjaciół Dzieci czy Liga Kobiet)³⁰.

Jak wspomniano, odzew ze strony środowiska akademickiego nie był znaczny. Główny natomiast ciężar dyskusji przeprowadzonej w 1960 r. nad projektem kodeksu cywilnego przypadł w udziale oddziałom Zrzeszenia Prawników Polskich (dalej: ZPP). Organizatorzy debaty pragnęli bowiem, by toczyła się ona nie tylko w kręgach naukowych, ale przede wszystkim wśród praktyków, których przedstawiciele zrzeszeni byli w kołach ZPP³¹.

Przewodniczący Komisji Kodyfikacyjnej prof. Jan Wasilkowski na posiedzeniu Zarządu Głównego ZPP w lutym 1960 r. apelował o podjęcie jak najszerzej dyskusji nad projektem kodeksu cywilnego³². Na apel odpowiedziały liczne oddziały Zrzeszenia w całym kraju, przede wszystkim organizując zebrania poświęcone debacie nad kluczowymi zagadnieniami prawa cywilnego. W efekcie przeprowadzonych dyskusji do Komisji Kodyfikacyjnej wpłynęły obszernie odpowiedzi z 15 okręgów ZPP, które nadesłały bogatą dokumentację z oddziałów działających na ich terenie³³. W konsekwencji zgromadzono olbrzymi materiał dyskusyjny, zawierający przede wszystkim protokoły z zebrań poszczególnych kół ZPP, ponadto referaty wygłoszone na tych zebraniach, uwagi poszczególnych członków Zrzeszenia do projektu kodeksu cywilnego, sprawozdania oraz wnioski ze spotkań dyskusyjnych. Do Komisji Kodyfikacyjnej przekazano setki stron dokumentacji — odpowiedzi z samego okręgu krakowskiego liczyły ponad 200 kart, nierzadko dwustronnie zapisanych.

Jak wspomniano, główny materiał dyskusyjny stanowiły protokoły z zebrań poszczególnych kół ZPP, jakie w pierwszym półroczu 1960 r. odbywały się na terenie całego kraju. Przebiegały one najczęściej według podobnego scenariusza — na kolejnych zebraniach dyskutowano odpowiedzi na pytania z ankiety

poszczególnych ksiąg projektu kodeksu cywilnego zostały opracowane przez różnych sędziów Sądu Najwyższego.

²⁹ Por. E. Skowrońska-Bocian: *Testament w prawie polskim*. Warszawa 2004, s. 105.

³⁰ Zob. AAN, 285 MS, t. 5428, k. 73—94.

³¹ J. Wasilkowski: *Dyskusja nad projektami Komisji Kodyfikacyjnej*. „PiŻ” 1960, nr 4, s. 1.

³² *Dyskusja publiczna nad projektami Komisji Kodyfikacyjnej*. „PiP” 1960, z. 3, s. 411.

³³ Materiały dyskusyjne nadesłane z poszczególnych okręgów znajdują się w odrębnych teczkach zespołu nr 285 MS, AAN — t. 5429 (Białystok), t. 5430 (Bydgoszcz), t. 5431 (Gdańsk), t. 5432 (Katowice), t. 5433 (Kielce), t. 5434 (Koszalin), t. 5435 (Lublin), t. 5436 (Łódź), t. 5437 (Olsztyn), t. 5438 (Opole), t. 5439 (Poznań), t. 5444 (Kraków), t. 5445 (Rzeszów), t. 5446 (Warszawa), t. 5447 (Wrocław).

załączonej do projektu kodeksu cywilnego. W mniejszych kołach ograniczano się do wybranych pytań; koncentrowano się np. na jednej lub dwóch księgach projektowanego kodeksu bądź jedynie na niektórych tytułach danej księgi. Niekiedy na zebraniach prezentowano i omawiano referaty, np. na zebraniu koła ZPP w Lublinie J. Policzkiewicz wygłosił referat pt. „Prawo spadkowe w projekcie Kodeksu Cywilnego P.R.L.”³⁴. Koła ZPP i ich poszczególni członkowie organizowali także narady sędziowsko-ławnicze, a nawet publiczne dyskusje w gronach nieprawniczych, np. na zebraniach pracowników danej fabryki lub dominującego w regionie zakładu pracy³⁵.

Protokoły z zebrań lokalnych kół ZPP przedstawiają różnorodny poziom: od upolitycznionych sprawozdań powtarzających frazesy z propagandowych artykułów³⁶ po protokoły będące wyrazem nieskrępowanego myślenia i swobodnej dyskusji, niezależnej od stanowiska aprobowanego przez władze³⁷. Wśród zagadnień prawa spadkowego odpowiedź na pytanie o przyszłą regulację dziedziczenia gospodarstw rolnych okazała się najtrudniejsza i zaabsorbowała najwięcej uwagi członków ZPP. W odpowiedziach poszczególnych kół ZPP najczęściej przedstawiano nie jedno rozwiązanie, lecz kombinację kilku rozwiązań wskazanego problemu. Zazwyczaj proponowano, aby gospodarstwa nieprzekraczające określonego obszaru nie podlegały podziałowi, a przepisy prawa spadkowego pozwalały na przekazanie takich gospodarstw w całości tylko jednej osobie, posiadającej kwalifikacje rolnicze, z odpowiednim wyposażeniem pozostałych spadkobierców. Podkreślić także należy, że chociaż znaczna część prawników opowiedziała się za przyznaniem gospodarstw rolnych wyłącznie osobom z odpowiednimi kwalifikacjami, to nie pojawił się ani jeden głos za możliwością pozbawienia pozostałych spadkobierców prawa dziedziczenia. Przyznanie schedy w naturze jednemu spadkobiercy miało w zamyśle wszystkich dyskutantów zawsze łączyć się z odpowiednią spłatą pozostałych spadkobierców. Dopuszczano jedynie różne formy uprzywilejowania dziedzica pozostającego na roli. Pojawiały się także — wcale nierzadko — głosy negujące w ogóle potrzebę szczególnej regulacji dziedziczenia gospodarstw rolnych.

Ciekawych informacji dostarczyły odpowiedzi na pytania ankiety dotyczące częstotliwości dziedziczenia testamentowego oraz najczęściej spotykanej formy testamentu na poszczególnych obszarach kraju. Odpowiedzi udzielone na pierwsze z tych pytań wykazały, że na większości terenów Polski na podstawie

³⁴ *Protokół zebrania dyskusyjnego, poświęconego omówieniu Księgi Piątej*. AAN, 285 MS, t. 5435, k. 19.

³⁵ *Pismo Zarządu Okręgu ZPP w Poznaniu z dnia 29 czerwca 1960 r.* AAN, 285 MS, t. 5439, k. 1—2.

³⁶ Np. *Protokół Ogólnego Zebrania Członków Z.P.P. Koło w Elku*. AAN, 285 MS, t. 5429, k. 6—7.

³⁷ Np. *Tezy do przepisów spadkowych projektu kodeksu cywilnego* (Białystok). AAN, 285 MS, t. 5429, k. 11—13.

testamentu przeprowadzano od 10 do 30% wszystkich spraw o stwierdzenie praw do spadku³⁸. Powyżej przeciętnej odnotowywano przypadki dziedziczenia testamentowego na obszarze powiatu leszczyńskiego (województwo poznańskie — 30—40% ogółu spraw spadkowych, w których nieruchomości przechodziły w drodze spadku na spadkobierców)³⁹ oraz w powiecie kolbuszowskim (województwo rzeszowskie — około 40%)⁴⁰. Na tle tych statystyk zaskakuje odpowiedź Prezesa Sądu Powiatowego w Krakowie wskazującego, że dziedziczenie testamentowe występowało w znacznej większości spraw, stanowiąc „około 80%”⁴¹. Dużą częstotliwość sporządzania testamentów (notarialnych i nienotarialnych) potwierdzali również krakowscy notariusze⁴².

Odpowiedzi udzielone na pytanie o najczęściej spotykaną formę testamentu wykazały, że na obszarze zdecydowanej większości kraju dominował testament allograficzny⁴³. Tak zwane testamenty wójtowskie stosowano szczególnie chętnie w stosunkach wiejskich⁴⁴. Wyniki ankiety zapewne zaskoczyły jej autorów, gdyż projekt kodeksu cywilnego z 1960 r. przewidywał likwidację testamentów allograficznych. W związku z tym w dyskusjach bardzo często postulowano

³⁸ Por. m.in. ZPP Koło w Tarnowie: *Protokół z zebrania dyskusyjnego nad projektem kodeksu cywilnego*. AAN, 285 MS, t. 5444, k. 148v; *Tezy do przepisów spadkowych...* (Białystok). AAN, 285 MS, t. 5429, k. 11v; *Protokół Ogólnego Zebrania...* (Ełk). AAN, 285 MS, t. 5429, k. 6—7; *Protokół z posiedzenia Sekcji Prawa Cywilnego Koła ZPP w Rzeszowie*. AAN, 285 MS, t. 5445, k. 17; *Pismo koła ZPP we Włocławku z dnia 21 czerwca 1960 r.* AAN, 285 MS, t. 5430, k. 17; *Protokół z zebrania dyskusyjnego nad projektem kodeksu cywilnego* (Poznań). AAN, 285 MS, t. 5439, k. 77v; *Odpowiedzi na ankietę Komisji Kodyfikacyjnej* (Łódź). AAN, 285 MS, t. 5436, k. 103; *Pismo Koła ZPP w Szubinie z dnia 8 czerwca 1960 r.* AAN, 285 MS, t. 5430, k. 23; *Odpowiedzi Zespołu Adwokackiego Nr. 1 w Mławie*. AAN, 285 MS, t. 5446, k. 74v.

³⁹ *Protokół z zebrania dyskusyjnego ZPP, Koło w Lesznie*. AAN, 285 MS, t. 5439, k. 80.

⁴⁰ *Pismo Prezesa Sądu Powiatowego w Kolbuszowej*. AAN, 285 MS, t. 5445, k. 35.

⁴¹ *Pismo Prezesa Sądu Powiatowego w Krakowie z dnia 20 kwietnia 1960 r.* AAN, 285 MS, t. 5444, k. 77.

⁴² S. Gębala: *Głos w dyskusji nad projektem Kodeksu Cyw.* AAN, 285 MS, t. 5444, k. 81 (dopisek na marginesie).

⁴³ Por. m.in. *Dane statystyczne do pytań nr 48 i 49 ankiety*. AAN, 285 MS, t. 5429, k. 1—2; *Protokół Zespołu Prawa Spadkowego w dniu 22.IV.1960 r.* (Lublin). AAN, 285 MS, t. 5435, k. 26; *Prawo spadkowe. Odpowiedzi na pytania ankietowe* (Opole). AAN, 285 MS, t. 5438, k. 17; *Pismo Prezesa Sądu...* (Kraków). AAN, 285 MS, t. 5444, k. 77; *Pismo Prezesa Sądu Powiatowego w Kolbuszowej...* AAN, 285 MS, t. 5445, k. 35; ZPP Koło w Tarnowie: *Protokół z zebrania...* AAN, 285 MS, t. 5444, k. 148v; *Protokół z zebrania dyskusyjnego...* (Leszno). AAN, 285 MS, t. 5439, k. 80; *Pismo Koła ZPP w Szubinie...* AAN, 285 MS, t. 5430, k. 23; *Pismo koła ZPP we Włocławku...* AAN, 285 MS, t. 5430, k. 17; *Protokół Ogólnego Zebrania...* (Ełk). AAN, 285 MS, t. 5429, k. 6—7.

⁴⁴ *Dane statystyczne do pytań...* AAN, 285 MS, t. 5429, k. 1—2; *Odpowiedzi na ankietę...* (Łódź). AAN, 285 MS, t. 5436, k. 103; *Sprawozdanie z dyskusji nad księgą II i V projektu kod. cyw. PRL na posiedzeniu Oddziału ZPP w Katowicach*. AAN, 285 MS, t. 5432, k. 12; *Protokół z zebrania dyskusyjnego...* (Poznań). AAN, 285 MS, t. 5439, k. 77v.

przywrócenie w projekcie tej formy testamentu⁴⁵. Stosunkowo popularną formą okazał się także testament notarialny⁴⁶. Takie preferencje wynikały z panującego wśród ludności przekonania, że forma notarialna dawała największe gwarancje prawidłowego sporządzenia aktu ostatniej woli i uniemożliwiała ewentualne podważenie jego ważności⁴⁷.

Inne pytanie ankiety — przypomnijmy — dotyczyło celowości ograniczenia swobody rozrządzeń testamentowych na rzecz osób spoza kręgu spadkobierców ustawowych. W odpowiedzi większość prawników opowiedziała się przeciwko tym ograniczeniom⁴⁸, podkreślając, że prawa spadkobierców koniecznych chronione były w wystarczający sposób przepisami o zachowku⁴⁹. Dobitnie podkreślano, że w niektórych okolicznościach pozostawienie spadku osobom nienależącym do ustawowych spadkobierców stanowiło moralny obowiązek testatora⁵⁰. Poza tym ograniczenia rozrządzeń *mortis causa* nie miałyby zresztą większego znaczenia w praktyce, gdyby w dalszym ciągu istniała swoboda roz-

⁴⁵ Zob. np. *Dyskusja nad projektem Kod. Cyw. P.R.L. Spadki — opracował tezy adw. Tomaszewski*. AAN, 285 MS, t. 5439, k. 81—82; ZPP Koło w Wadowicach: *Protokół z zebrania dyskusyjnego nad projektem kodeksu cywilnego*. AAN, 285 MS, t. 5444, k. 173; *Protokół z zebrania dyskusyjnego Sekcji Cywilnej Krakowskiego Koła ZPP*. AAN, 285 MS, t. 5444, k. 39; *Protokół Zespołu Prawa Spadkowego w dniu 2.V.1960 r.* (Lublin). AAN, 285 MS, t. 5435, k. 23; Państwowe Biuro Notarialne w Krościenku: *Ankieta nad projektem Kodeksu Cywilnego*. AAN, 285 MS, t. 5444, k. 186—187; *Uwagi dra Mariana Czarnka do prawa spadkowego*. AAN, 285 MS, t. 5445, k. 30.

⁴⁶ Zob. m.in. *Sprawozdanie z dyskusji nad księgą piątą* (Grudziądz). AAN, 285 MS, t. 5430, k. 13; *Zestawienie usystematyzowanych materiałów w dyskusji nad projektem Kodeksu Cywilnego P.R.L.* (Gdańsk). AAN, 285 MS, t. 5431, k. 22; *Protokół z zebrania dyskusyjnego...* (Poznań). AAN, 285 MS, t. 5439, k. 77v; *Pismo koła ZPP we Włocławku...* AAN, 285 MS, t. 5430, k. 17; *Koło w Chelmie. Zebranie dyskusyjne nad nowym kodeksem*. AAN, 285 MS, t. 5435, k. 32; *Sprawozdanie z dyskusji...* (Katowice). AAN, 285 MS, t. 5432, k. 12.

⁴⁷ *Zestawienie usystematyzowanych materiałów...* (Gdańsk). AAN, 285 MS, t. 5431, k. 22.

⁴⁸ *Pismo koła ZPP we Włocławku...* AAN, 285 MS, t. 5430, k. 17; ZPP Koło w Żninie: *Uwagi co do ankiety...* AAN, 285 MS, t. 5430, k. 33; *Sprawozdanie z dyskusji...* (Katowice). AAN, 285 MS, t. 5432, k. 12; *Koło w Chelmie. Zebranie dyskusyjne...* AAN, 285 MS, t. 5435, k. 32; ZPP w Pleszewie Wlkp.: *Materiały z przebiegu dyskusji*. AAN, 285 MS, t. 5439, k. 4; *Protokół z zebrania dyskusyjnego...* (Poznań). AAN, 285 MS, t. 5439, k. 78; *Protokół z zebrania dyskusyjnego...* (Leszno). AAN, 285 MS, t. 5439, k. 80; ZPP Koło w Wadowicach: *Protokół z zebrania dyskusyjnego*. AAN, 285 MS, t. 5444, k. 173; ZPP Koło w Wadowicach: *Protokół z odprawy ławników*. AAN, 285 MS, t. 5444, k. 175; *Sprawozdanie z wyników dyskusji* (Dębica). AAN, 285 MS, t. 5445, k. 32v; *Materiał z dyskusji nad projektami* (Warszawa). AAN, 285 MS, t. 5446, k. 39; *Prawo spadkowe. Odpowiedzi...* (Opole). AAN, 285 MS, t. 5438, k. 17—18.

⁴⁹ *Tezy do przepisów spadkowych...* (Białystok). AAN, 285 MS, t. 5429, k. 12v; *Protokół posiedzenia Komisji Prawa Cywilnego* (Bydgoszcz). AAN, 285 MS, t. 5430, k. 2; *Sprawozdanie z dyskusji...* (Grudziądz). AAN, 285 MS, t. 5430, k. 13; *Zestawienie usystematyzowanych materiałów...* (Gdańsk). AAN, 285 MS, t. 5431, k. 22.

⁵⁰ ZPP Koło w Tarnowie: *Protokół z zebrania...* AAN, 285 MS, t. 5444, k. 148v; S. Gębala: *Głos w dyskusji...* AAN, 285 MS, t. 5444, k. 82 (dopisek na marginesie).

porządzeń *inter vivos*⁵¹. Jako zupełny wyjątek należy potraktować propagandową wypowiedź, iż swoboda rozrządzeń testamentowych „powoduje krzywdy dla najbliższej rodziny testatora”⁵².

Odpowiadając na pytanie o system ochrony spadkobierców koniecznych, zdecydowana większość kół ZPP wypowiedziała się przeciwko zachowkowi w naturze, czyli w istocie systemowi rezerwy⁵³, przede wszystkim wskazując, że przyjęcie tej instytucji sprzyjałoby dalszemu rozdrobnieniu gospodarstw rolnych⁵⁴. Zwolennicy systemu rezerwy pozostawali w zdecydowanej mniejszości⁵⁵, ich stanowisku najczęściej jednak nie towarzyszyła szersza argumentacja, lecz lakoniczne stwierdzenia bądź niemal dosłowne powtórzenie słynnej wypowiedzi Seweryna Szera, że rezerwa spadkowa stanowi „jedynie słuszne” rozwiązanie⁵⁶. Kuriozalną wypowiedź nadesłali natomiast prawnicy z Chodzieży: „uważamy, że spadkobierca konieczny winien mieć prawo wyboru zachowku pieniężnego lub w naturze”⁵⁷.

Proponowane wprowadzenie systemu rezerwy zostało skrytykowane przez prawników pracujących przede wszystkim w częściach kraju, gdzie system ten nigdy nie funkcjonował — mieszkańców Polski południowej, w której wcześniej obowiązywał Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch⁵⁸, a także z obszarów niegdysiejszego obowiązywania Zwodu Praw⁵⁹. Bardziej podzielone zdania występowały na terenach, gdzie uprzednio obowiązywał kodeks cywilny niemiecki, jednak i tam większość poparła zachówek pieniężny⁶⁰. Podsumowując

⁵¹ *Odpowiedzi na ankietę...* (Łódź). AAN, 285 MS, t. 5436, k. 103.

⁵² *Odpowiedzi na pytania ankiety...* (Strzyżów). AAN, 285 MS, t. 5445, k. 5.

⁵³ *Ibidem; Protokół posiedzenia Komisji...* (Bydgoszcz). AAN, 285 MS, t. 5430, k. 2; *Protokół z zebrania dyskusyjnego...* (Poznań). AAN, 285 MS, t. 5439, k. 78; ZPP w Pleszewie Wlkp.: *Materiały z przebiegu dyskusji...* AAN, 285 MS, t. 5439, k. 4; *Sprawozdanie z dyskusji...* (Katowice). AAN, 285 MS, t. 5432, k. 12; *Pismo Prezesa Sądu...* (Kraków). AAN, 285 MS, t. 5444, k. 78; *Sprawozdanie z wyników dyskusji...* (Dębica). AAN, 285 MS, t. 5445, k. 32v; *Sprawozdanie z dyskusji...* (Grudziądz). AAN, 285 MS, t. 5430, k. 13.

⁵⁴ ZPP w Pleszewie Wlkp.: *Materiały z przebiegu dyskusji...* AAN, 285 MS, t. 5439, k. 4; *Sprawozdanie z dyskusji...* (Katowice). AAN, 285 MS, t. 5432, k. 12; *Pismo Prezesa Sądu...* (Kraków). AAN, 285 MS, t. 5444, k. 78; *Odpowiedzi na pytania ankiety...* (Strzyżów). AAN, 285 MS, t. 5445, k. 5; *Sprawozdanie z wyników dyskusji...* (Dębica). AAN, 285 MS, t. 5445, k. 32v; *Sprawozdanie z dyskusji...* (Grudziądz), k. 13.

⁵⁵ *Zestawienie usystematyzowanych materiałów...* (Gdańsk). AAN, 285 MS, t. 5431, k. 23; *Protokół Ogólnego Zebrania...* (Ełk). AAN, 285 MS, t. 5429, k. 7; *Sprawozdanie z dyskusji...* (Grudziądz). AAN, 285 MS, t. 5430, k. 13; *Opinia Koła Zrzeszenia...* (Sucha). AAN, 285 MS, t. 5444, k. 217.

⁵⁶ S. Szer: *Z zagadnień kodyfikacji prawa spadkowego*. „PiP” 1951, nr 5—6, s. 924. Por. m.in. *Protokół Ogólnego Zebrania...* (Ełk). AAN, 285 MS, t. 5429, k. 7.

⁵⁷ *Protokół z zebrania Koła* (Chodzież). AAN, 285 MS, t. 5439, k. 75.

⁵⁸ Np. członków okręgu ZPP w Krakowie i Rzeszowie.

⁵⁹ Np. prawników z okręgu ZPP w Białymstoku.

⁶⁰ Przeciwko rezerwie wypowiedzieli się prawnicy z okręgów ZPP w Poznaniu, Bydgoszczy, Katowicach i Opolu. System ten poparli natomiast dyskutanci z Gdańska, Ełku i częściowo z Grudziądza.

w 1961 roku wyniki dyskusji, referenci projektu kodeksu cywilnego wskazali, że najostrejsza opozycja przeciwko zachowkowi w naturze wyszła ze strony prawników, którzy mieli z systemem rezerwy do czynienia w praktyce i którzy w sposób przekonujący przedstawili jego wady⁶¹. Wypowiedź ta miała dotyczyć oczywiście jurystów z terenów dawnego Królestwa Kongresowego, pozostającego niegdyś pod rządami kodeksu Napoleona, który przewidywał rezerwę spadkową. Rzeczywiście, dwa bardzo stanowcze głosy przeciwko zachowkowi w naturze padły ze strony prawników mieszkających na obszarze byłego Królestwa Polskiego: członków kół ZPP w Łodzi⁶² oraz w Lublinie⁶³. Nie wszyscy jednak prawnicy z terenów dawnej Kongresówki wypowiedzieli się przeciwko rezerwie. Członkowie koła ZPP w Warszawie wprowadzenie zachowku w naturze uznali za „bardzo celowe i korzystne”⁶⁴. Za systemem rezerwy spadkowej wypowiedziało się także koło ZPP w Chełmie⁶⁵. Wbrew więc podanym do publicznej wiadomości wynikom dyskusji, zdania prawników z obszaru Królestwa Kongresowego okazały się podzielone. O powrocie do systemu zachowku pieniężnego zdecydowały więc prawdopodobnie nie tyle wyniki dyskusji, ile względy polityki rolnej, przeciwnej konstrukcjom prawnym sprzyjającym dalszemu rozdrabnianiu gospodarstw rolnych.

Jak wspomniano, załączona do projektu ankieta nie miała na celu zawężenia dyskusji, lecz zagwarantowanie, by poruszone w niej kwestie nie zostały pominięte. Jednocześnie debata miała pozostać otwarta na wszelkie inne istotne dla dyskutantów zagadnienia. Zgodnie z tym wskazaniem w trakcie zebrań kół ZPP poruszano także problemy wykraczające poza pytania określone ankietą, jak np. przewidziane w projekcie kodeksu cywilnego uprzywilejowanie pozycji małżonka w dziedziczeniu ustawowym⁶⁶ czy niezaliczenie dziadów spadkodawcy do kręgu spadkobierców ustawowych⁶⁷. Ciekawą uwagę przedstawili notariusze z Krakowa, wskazując, że koszty pogrzebu, zaliczane do długów spadkowych, powinny odpowiadać zwyczajom i stosunkom majątkowym zmarłe-

⁶¹ J. Wasilkowski, A. Wolter: *Wyniki dyskusji publicznej nad projektem kodeksu cywilnego*. „PiŻ” 1961, nr 22, s. 3.

⁶² *Odpowiedzi na ankietę...* (Łódź). AAN, 285 MS, t. 5436, k. 104; Por. także: J. Szreter: *Uwagi o projekcie prawa spadkowego zawartym w księdze piątej projektu Kodeksu Cywilnego PRL*. AAN, 285 MS, t. 5436, k. 112—113.

⁶³ *Protokół Zespołu Prawa Spadkowego w dniu 22.IV.1960 r.* (Lublin). AAN, 285 MS, t. 5435, k. 27.

⁶⁴ *Materiał z dyskusji nad projektami...* (Warszawa). AAN, 285 MS, t. 5446, k. 40.

⁶⁵ *Koło w Chełmie. Zebranie dyskusyjne...* AAN, 285 MS, t. 5435, k. 32.

⁶⁶ *Protokół Zespołu Prawa Spadkowego w dniu 2.V.1960 r.* (Lublin). AAN, 285 MS, t. 5435, k. 23; *Tezy do przepisów spadkowych...* (Białystok). AAN, 285 MS, t. 5429, k. 12—13.

⁶⁷ *Protokół zebrania dyskusyjnego...* (Lublin). AAN, 285 MS, t. 5435, k. 19; *Protokół Zespołu Prawa Spadkowego w dniu 2.V.1960 r.* (Lublin). AAN, 285 MS, t. 5435, k. 23.

go⁶⁸. Taką regulację przewidywał obowiązujący dekret z 1946 r., zabrakło jej jednak w projekcie V księgi kodeksu cywilnego. Dyskutanci wyjaśniali, że panowały różne zwyczaje dotyczące jakości pogrzebu, często jednak wyprawiający pochówek „zapożyczają się nadmiernie, by sprawić pogrzeb z pompą”⁶⁹. Nie wszyscy spadkobiercy muszą mieć jednakowy pogląd na jakość pogrzebu, a ta rozbieżność zapatrywania mogła prowadzić do sporów. Warto podkreślić, że apel ten został wysłuchany i w kolejnej wersji projektu kodeksu cywilnego przewidziano, że do długów spadkowych należą koszty pogrzebu odpowiadające zwyczajom przyjętym w danym środowisku⁷⁰.

Inną interesującą wypowiedź wygłoszono w trakcie zebrania dyskusyjnego koła ZPP w Poznaniu — adwokat Knopek proponował, by w związku ze zbliżającą się piątą rocznicą śmierci prof. Zygmunta Lisowskiego, autora pracy o języku polskich ustaw cywilnych, zastanowić się nad czystością językową projektu i przekazać go znawcom języka polskiego, w celu wprowadzenia do niego odpowiednich poprawek⁷¹.

Udział ZPP w publicznej dyskusji nie ograniczył się do zebrań poszczególnych kół, lecz dyskurs przeniesiono także na łamy organu prasowego Zrzeszenia — dwutygodnika „Prawo i Życie”. Czasopismo opublikowało nawet własny kwestionariusz, zawierający kilka wybranych, najważniejszych pytań z ankiety załączonej do kodeksu, jednak odmiennie zredagowanych, by odpowiedzieć na nie mogły także osoby bez wykształcenia prawniczego⁷². Z myślą o nich redakcja zamieściła również objaśnienia do poszczególnych pytań. Formularz zawierał też prośbę o podanie płci, wieku, zawodu i wykształcenia oraz miejsca zamieszkania. Ankieta ukazała się w końcowym etapie dyskusji, gdyż miała podsumować toczoną od kilku miesięcy debatę.

Z ośmiu pytań cztery dotyczyły zagadnień prawa małżeńskiego, a trzy kwestii prawa zobowiązań, związanych z odpowiedzialnością odszkodowawczą. Do prawa spadkowego odnosiło się pytanie nr 5: „Czy należy ograniczyć swobodę rozporządzania majątkiem przez testament na rzecz osób, które nie należą do bliskiej rodziny testatora (małżonek, dzieci, rodzice, rodzeństwo)?”⁷³.

⁶⁸ Zob. referat notariusza dr. Bolesława Trzosa: *Uwagi do księgi piątej projektu K.C. P.R.L.* AAN, 285 MS, t. 5444, k. 91, przedyskutowany przez notariuszy z Polskiej Bibliografii Naukowej w Krakowie.

⁶⁹ Ibidem.

⁷⁰ Art. 874 § 2 projektu kodeksu cywilnego z 1961 r.

⁷¹ *Protokół z zebrania dyskusyjnego na temat projektu kodeksu cywilnego w zakresie zobowiązań, zorganizowanego przez ZPP w dniu 10 maja 1960 r.* (Poznań). AAN, 285 MS, t. 5439, k. 42. Tytułem przykładu adwokat Knopek wskazywał, że w słownikach języka polskiego nie znajdujemy wyrażenia „domniemywa się”, można tylko powiedzieć „istnieje domniemanie”.

⁷² *Ankieta w sprawie niektórych problemów przyszłego kodeksu cywilnego. A jakie jest Twoje zdanie?* „PiŻ” 1960, nr 13, s. 1—2.

⁷³ Ibidem, s. 1.

Odpowiedzi na ankietę nadesłały 432 osoby reprezentujące różne zawody, poziom wykształcenia oraz wiek⁷⁴. Warto podkreślić, że ponad połowa nie posiadała wykształcenia prawniczego, co — jak podkreślali organizatorzy ankiety — było dla nich „szczególnie miłym zaskoczeniem”⁷⁵. Odpowiedzi napłynęły od czytelników z całej Polski, także od mieszkańców wsi i małych miasteczek, co świadczyło o zainteresowaniu społeczeństwa problematyką prawną. Część uczestników, poza wypełnionym kwestionariuszem ankiety, nadesłała także obszerniejsze wypowiedzi. Cały zgromadzony materiał redakcja przekazała Komisji Kodyfikacyjnej⁷⁶.

Udzielając odpowiedzi na pytanie odnoszące się do prawa spadkowego, ponad połowa ankietowanych (57%) wypowiedziała się przeciwko wprowadzaniu ograniczeń swobody testowania⁷⁷. Pojawiały się nawet pojedyncze głosy postulujące przyznanie testatorowi pełnej, nieograniczonej nawet zachowkiem, swobody rozporządzania własnym majątkiem. Co ciekawe, zdecydowanie przeciw ograniczeniu swobody testowania wypowiedziały się kobiety⁷⁸.

Jak zasygnalizowano, dyskusja publiczna nie ograniczyła się tylko do środowiska prawniczego. O sporządzenie opinii o projekcie poproszono m.in. prof. Tadeusza Kotarbińskiego, znanego filozofa, logika i etyka, autora słynnego *Traktatu o dobrej robocie*, ale także wielokrotnie wznawianego podręcznika *Kurs logiki dla prawników*⁷⁹. Swoje syntetyczne rozważania profesor podzielił na dwie części: spostrzeżenia z punktu widzenia logiki oraz spostrzeżenia z punktu widzenia wychowawczego⁸⁰. W pierwszej części wskazywał, że „są miejsca w Projekcie dla nieprawnika zagadkowe”⁸¹. Ponadto ostrzegał, że w licznych przypadkach przepisy zostały sformułowane w odniesieniu do „pojęć tak rozlewnych”, iż czytelnik bez wykształcenia prawniczego odnosił wrażenie, że norma pozostawia niemal zupełną swobodę rozstrzygnięcia⁸².

⁷⁴ W większości byli to mężczyźni (363 mężczyzn, 65 kobiet i 4 osoby, które nie podały płci). Zob. więcej: *Takie jest moje zdanie... (Liczbowe wyniki ankiety „PiŻ” w sprawie niektórych problemów przyszłego kodeksu cywilnego)*. „PiŻ” 1960, nr 16, s. 3.

⁷⁵ K. Lipiński: *Pierwsze wnioski. Ankieta w sprawie kodeksu cywilnego*. „PiŻ” 1960, nr 17, s. 3.

⁷⁶ Ibidem.

⁷⁷ K. Lipiński: *Wniosków — ciąg dalszy*. „PiŻ” 1960, nr 18, s. 3.

⁷⁸ Ibidem. Negatywnej odpowiedzi na to pytanie udzieliło 72% kobiet.

⁷⁹ T. Kotarbiński: *Traktat o dobrej robocie*. Łódź 1955; Idem: *Kurs logiki dla prawników*. Łódź 1947.

⁸⁰ *Uwagi do Projektu Kodeksu Cywilnego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*. AAN, 285 MS, t. 5428, k. 70—72.

⁸¹ Miejscami takimi były dla niego np. art. 2 i 6, które mówiły o zdolności prawnej i zdolności do działań prawnych, wątpliwości profesora zaś budziło, czy były to pojęcia tożsame czy odmienne (ibidem, k. 70).

⁸² Tytułem przykładu profesor wymienił m.in. art. 1057 § 2 projektu, zalecający tak interpretować testament, by nadać mu rozsądną treść.

Publiczna dyskusja, prowadzona w 1960 r., toczyła się również na łamach periodyków publicystycznych. Lektura artykułów wskazuje, że zrozumienie projektowanych przepisów ostatniej księgi kodeksu cywilnego przysparzało laikom wiele trudności. Jak stwierdzała jedna z autorek: „W żadnej chyba dziedzinie prawa nie ma tylu zawiłości i najróżnorodniejszych przepisów, co w prawie spadkowym”⁸³. Większość głosów dotyczyła dziedziczenia gospodarstw rolnych, problem ten okazał się bowiem najistotniejszy nie tylko z punktu widzenia władz, ale także obywateli⁸⁴. Wypowiedzi publicystyczne nie odnosiły się jednak do projektowanych przepisów kodeksu cywilnego — tych bowiem w projekcie nie było — lecz do generalnych bolączek polskiej wsi. Do Komisji Kodyfikacyjnej wpływały też listy od osób prywatnych, które dzieliły się swoimi spostrzeżeniami i problemami⁸⁵.

Po upływie niemal półtora roku od zakończenia dyskusji powstało opracowanie oceniające jej wyniki przygotowane przez referentów projektu kodeksu cywilnego — Jana Wasilkowskiego i Aleksandra Woltera⁸⁶. Celem artykułu była przede wszystkim próba wskazania, w jakim stopniu wyniki debaty wpłynęły na kolejny tekst projektu. Jak deklarowano, dyskusja przyniosła cenne wyniki, czego dowodem miały być liczne zmiany w nowej wersji projektu opublikowanej w 1961 r. Referenci wskazali m.in., że głosy wyrażone w dyskusji, oparte częściowo na udokumentowanych danych statystycznych, wpłynęły decydująco na przywrócenie tzw. testamentów wójtowskich. Stwierdzenie to rzeczywiście odzwierciedlało wyniki powszechnej debaty.

Nie do końca jednak można zgodzić się z kolejną uwagą autorów dotyczącą proponowanego wprowadzenia systemu rezerwy⁸⁷. W efekcie głosów krytycznych — twierdzono — ostateczny tekst projektu przywracał system zachowku pieniężnego. Jak wcześniej wskazano, przedstawione przez referentów wnioski nie znajdowały jednak całkowitego potwierdzenia w przebiegu dyskusji, a wprowadzone zmiany podyktowane były raczej względami ówczesnej polityki rolnej.

Podkreślić należy, że jeśli nawet nie wszystkie uwagi i zastrzeżenia zgłoszone w trakcie ogólnospołecznej dyskusji zostały uwzględnione, to wszystkie starannie przebadano. Materiały z debaty przeprowadzonej w pierwszym półroczu 1960 r., liczące kilka tysięcy stron, zachowały się w Archiwum Akt Nowych. Na margi-

⁸³ D. Pacynska: *Spadki chłopskie w Kodeksie Cywilnym?* „Dziennik Ludowy” z 30.11.1960 r., nr 285.

⁸⁴ Np. ibidem; *Przeciwko rozdrabnianiu gospodarstw. Z dyskusji nad projektem kodeksu cywilnego.* „Trybuna Mazowiecka” z 8.04.1960 r., nr 84; *Kodeks cywilny przymierzony do wymogów życia.* „Wieczór” z 18—19.06.1960 r., nr 142.

⁸⁵ J. Wasilkowski, A. Wolter: *Wyniki dyskusji publicznej...*, s. 3. Zob. np. *Do Komisji Kodyfikacyjnej przy Ministrze Sprawiedliwości.* AAN, 285 MS, t. 5427, k. 2—3.

⁸⁶ J. Wasilkowski, A. Wolter: *Wyniki dyskusji publicznej...*, s. 3.

⁸⁷ Ibidem.

nesach wszystkich tych dokumentów osoby dokonujące ich analizy — zapewne A. Wolter i J. Wasilkowski — zamieściły adnotacje dotyczące poszczególnych, zgłoszonych propozycji, najczęściej znakiem plus lub minus, określając zasadność danej uwagi.

Podsumowując dyskusję z 1960 r., należy jeszcze raz zwrócić uwagę na jej ogólnospołeczny, wykraczający poza kręgi prawnicze zakres⁸⁸. Oczywiście postanowienia przyszłego kodeksu cywilnego omawiano przede wszystkim na łamach periodyków prawniczych, zebraniach ZPP, w sądach i organizacjach państwowego arbitrażu gospodarczego oraz w instytucjach naukowych. Jednak inaczej niż w przypadku wcześniejszych projektów kodeksu cywilnego, publiczna dyskusja objęła swym zakresem szerokie kręgi społeczeństwa. O proponowanych rozwiązaniach prawa cywilnego dyskutowano w tygodnikach publicystycznych i prasie codziennej, w studiach radiowych⁸⁹ i telewizyjnych, na licznych spotkaniach członków organizacji społecznych⁹⁰, a także na zebraniach w zakładach pracy. Niedosyt pozostawiał jedynie niedostateczny udział specjalistów z innych dziedzin, w szczególności ekonomistów.

Warto podkreślić, że tak szeroka debata miała miejsce nie w początkowym okresie odwilży politycznej, lecz w fazie stopniowego odwracania się od ideałów „Polskiego Października”. Chociaż dyskusja miała częściowo pozorny charakter i nie zawsze wpłynęła zasadniczo na treść kolejnego projektu, to zaskakiwała swym rozmachem i rozbudowanymi konsultacjami społecznymi. Dyskusja na taką skalę może i dziś stanowić przykład wart naśladowania⁹¹. Nawet po transformacji ustrojowej z 1989 r. wiele istotnych pomysłów legislacyjnych nie zostaje poddanych rzetelnym konsultacjom, a niektóre z nich zostają upublicznione dopiero po przekazaniu ich do Sejmu⁹².

⁸⁸ Ogólnospołeczny zakres dyskusji znacznie wyraźniej widać w debacie nad prawem rodzinnym. Konstrukcje prawa spadkowego — niekiedy bardzo zawite — interesowały natomiast głównie jurystów.

⁸⁹ Przykładem była np. audycja „Fala 56”, w trakcie której wiele uwagi poświęcono dyskusji nad zagadnieniami prawa rodzinnego. Zob. więcej: P. Fiedorczyk: *Unifikacja i kodyfikacja...*, s. 493—499; odpisy audycji znajdują się w AAN, 285 MS, t. 5394.

⁹⁰ *Ankieta w sprawie niektórych problemów...*, s. 2.

⁹¹ Por. uwagi na temat sposobu prac podjętych współcześnie nad reformą prawa cywilnego: A. Mączyński: *Uwagi o stanie nauki polskiego prawa cywilnego*. „PiP” 2011, z. 6, s. 16—17; Idem: *Ustawa o Komisji Kodyfikacyjnej w pracach Społecznej Rady Legislacyjnej. Wkład krakowskiego i ogólnopolskiego środowiska prawniczego w budowę podstaw ustrojowych III Rzeczypospolitej (1980—1994). Projekty i inicjatywy ustawodawcze, ludzie, dokonania i oceny*. Red. S. Grodziski. Kraków 2018, s. 160.

⁹² Por. np. raport *Skrywane projekty ustaw* opracowany w 2019 r. przez Obywatelskie Forum Legislacji. Według tego raportu ponad 1/3 ustaw została przyjęta bez publicznej dyskusji. http://www.batory.org.pl/dla_mediow/skrywane_projekty_ustaw_xii_komunikat_obywatelskiego_forum_legislacji [dostęp: 27.02.2019].

Bibliografia

Archiwalia

Archiwum Akt Nowych w Warszawie

zespół nr 285 Ministerstwo Sprawiedliwości, t. 5394, 5422, 5427, 5428, 5429, 5430, 5431, 5432, 5433, 5434, 5435, 5436, 5437, 5438, 5439, 5444, 5445, 5446, 5447.

Źródła

Ankieta przedstawiona do dyskusji publicznej nad projektem kodeksu cywilnego. Komisja Kodyfikacyjna przy Ministerstwie Sprawiedliwości. Zespół Prawa Cywilnego Materialnego.

Materiały dyskusyjne do Projektu Kodeksu Cywilnego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Materiały Sesji Naukowej 8—10 grudnia 1954 r. Komitet Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk i Ministerstwo Sprawiedliwości. Warszawa 1955.

Projekt Kodeksu Cywilnego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Warszawa 1954.

Projekt Kodeksu Cywilnego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Warszawa 1960.

Literatura

Ankieta w sprawie niektórych problemów przyszłego kodeksu cywilnego. A jakie jest Twoje zdanie? „Prawo i Życie” 1960, nr 13.

Dyskusja publiczna nad projektami Komisji Kodyfikacyjnej. „Państwo i Prawo” 1960, z. 3.

Fiedorczyk P.: *Kilka uwag o publicznej dyskusji nad prawem rodzinnym w projekcie kodeksu cywilnego z 1960 r.* W: *Filozofia Marii Szyszkowskiej.* Red. A. Kryniecka. Białystok 2012.

Fiedorczyk P.: *Unifikacja i kodyfikacja prawa rodzinnego w Polsce (1945—1964).* Białystok 2014.

Goławska J.: *Konieczne ograniczenia.* „Prawo i Życie” 1959, nr 14.

Gwiazdomorski J.: *Rezerwa czy zachówek?* „Prawo i Życie” 1959, nr 12.

Kodeks cywilny przymierzony do wymogów życia. „Wieczór” z 18—19.06.1960 r., nr 142.

Kotarbiński T.: *Kurs logiki dla prawników.* Łódź 1947.

Kotarbiński T.: *Traktat o dobrej robocie.* Łódź 1955.

Lipiński K.: *Działy gospodarstw rolnych.* „Prawo i Życie” 1960, nr 6.

Lipiński K.: *Pierwsze wnioski. Ankieta w sprawie kodeksu cywilnego.* „Prawo i Życie” 1960, nr 17.

Lipiński K.: *Wniosków — ciąg dalszy.* „Prawo i Życie” 1960, nr 18.

- Lityński A.: *Na drodze do kodyfikacji prawa cywilnego w Polsce Ludowej*. W: *Prawo wczoraj i dziś. Studia dedykowane profesor Katarzynie Sójce-Zielińskiej*. Warszawa 2000.
- Lityński A.: *O prawie i sądach początków Polski Ludowej*. Białystok 1999.
- Lityński A.: *Pierwszy etap prac nad kodyfikacją prawa cywilnego w Polsce Ludowej (szkic dla dydaktyki)*. W: „Z Dziejów Prawa”. Cz. 2. Katowice 1999.
- Lityński A.: *Prawo cywilne materialne w Polsce Ludowej*. W: *Pół wieku kodyfikacji prawa w Polsce (1919—1969). Wybrane zagadnienia*. Tychy 2001.
- Lityński A.: *Z dziejów kodyfikacji prawa cywilnego w Polsce (zagadnienia wybrane)*. W: *Rozprawy prawnicze. Księga pamiątkowa dla uczczenia pracy naukowej Profesora Antoniego Agopszowicza*. Katowice 2000.
- Marowski J.: *Działy spadkowe gospodarstw chłopskich*. „Nowe Prawo” 1959, nr 10.
- Mączyński A.: *Ustawa o Komisji Kodyfikacyjnej w pracach Społecznej Rady Legislacyjnej*. W: *Wkład krakowskiego i ogólnopolskiego środowiska prawniczego w budowę podstaw ustrojowych III Rzeczypospolitej (1980—1994). Projekty i inicjatywy ustawodawcze, ludzie, dokonania i oceny*. Red. S. Grodziski. Kraków 2018.
- Mączyński A.: *Uwagi o stanie nauki polskiego prawa cywilnego*. „Państwo i Prawo” 2011, z. 6.
- Moszyńska A.: *Geneza prawa spadkowego w polskim kodeksie cywilnym z 1964 roku*. Toruń 2019.
- Moszyńska A.: *Prace nad kodyfikacją majątkowego prawa cywilnego w latach 1950—52*. „Miscellanea Historico-Iuridica” 2015, T. 14, z. 2: *Studia dedykowane Profesorowi Adamowi Lityńskiemu w 75-lecie urodzin i 50-lecie pracy naukowej*.
- Pacynska D.: *Spadki chłopskie w Kodeksie Cywilnym?* „Dziennik Ludowy” z 30.11.1960 r., nr 285.
- Piątowski J.S.: *Rozdrobnienie gospodarstw rolnych a prawo spadkowe*. „Państwo i Prawo” 1960, z. 4—5.
- Policzkiewicz J.: *Głos w dyskusji nad księgą piątą projektu kodeksu cywilnego*. „Państwo i Prawo” 1960, z. 10.
- Przeciwko rozdrabnianiu gospodarstw*. Z dyskusji nad projektem kodeksu cywilnego. „Trybuna Mazowiecka” z 8.04.1960 r., nr 84.
- Przybyłowski K.: *Rezerwa czy zachówek*. Odbitka z „Gazety Sądowej Warszawskiej” 1939, nr 21.
- Skowrońska-Bocian E.: *Testament w prawie polskim*. Warszawa 2004.
- Staniewicz W.: *Zagadnienie niepodzielności gospodarstw chłopskich*. „Ruch Prawniczy i Ekonomiczny” 1960, nr 2.
- Stelmachowski A.: *Prawo spadkowe a struktura wsi*. „Prawo i Życie” 1960, nr 6.
- Szer S.: *Z zagadnień kodyfikacji prawa spadkowego*. „Państwo i Prawo” 1951, nr 5—6.
- Świątkowski H.: *Spadki na wsi*. „Prawo i Życie” 1960, nr 1.
- Takie jest moje zdanie... (Liczbowe wyniki ankiety „Prawa i Życia” w sprawie niektórych problemów przyszłego kodeksu cywilnego)*. „Prawo i Życie” 1960, nr 16.
- Wasilkowski J., Wolter A.: *Wyniki dyskusji publicznej nad projektem kodeksu cywilnego*. „Prawo i Życie” 1961, nr 22.
- Wasilkowski J.: *Dyskusja nad projektami Komisji Kodyfikacyjnej*. „Prawo i Życie” 1960, nr 4.

Wasilkowski J.: *Projekt kodeksu cywilnego uchwalony*. „Prawo i Życie” 1959, nr 19. *Z prac Działu Prawa Cywilnego INP PAN*. „Państwo i Prawo” 1960, nr 8—9.

Źródła internetowe

Skrywane projekty ustaw, http://www.batory.org.pl/dla_mediow/skrywane_projekty_ustaw_xii_komunikat_obywatelskiego_forum_legislacji [dostęp: 27.02.2019].

Anna Moszyńska

Öffentliche Diskussion über den Entwurf des polnischen Zivilgesetzbuches im Jahr 1960

Schlüsselwörter: Entwurf des polnischen Zivilgesetzbuches, öffentliche Diskussion, Erbrecht, Vereinigung polnischer Rechtsanwälte, Volksrepublik Polen

Zusammenfassung: Der im Jahre 1960 veröffentlichte Entwurf des polnischen Zivilgesetzbuches wurde öffentlich diskutiert. Die sechsmonatige Diskussion war ein großes organisatorisches Unterfangen, an dem eine große Gruppe von Bürgern erfolgreich beteiligt war, nicht nur im Bereich der juristischen Ausbildung. Ein besonderes Verdienst bei der Organisation der Diskussion fiel auf die Vereinigung polnischer Rechtsanwälte, deren Zweige sich viel Zeit und Mühe der Organisation zahlreicher Debatten widmeten und so ein äußerst umfangreiches Diskussionsmaterial sammelten. Obwohl die öffentliche Debatte teilweise nur einen Fassadencharakter aufwies und nicht immer einen entscheidenden Einfluss auf den Inhalt des Projekts hatte, führte dies dazu, dass der künftige Kodex für alle Bürger eine Angelegenheit wurde. Die vorgeschlagenen Lösungen des Zivilrechts wurden in journalistischen Wochen- und Tageszeitungen, im Rundfunk und Fernsehen, auf Treffen sozialer Organisationen und sogar in Arbeitsstätten diskutiert. Dieser allgemeine Diskussionsumfang ist in der Debatte über das Familienrecht, die auf die große Mehrheit der Diskussionsteilnehmer gerichtet war, viel besser sichtbar. Die Strukturen des Erbrechts — zum Teil sehr kompliziert — interessierten hauptsächlich Juristen. Der Artikel fasst die Ergebnisse dieser Volksbefragungen zu den Bestimmungen des Erbschaftsrechts zusammen, die im Entwurf des Zivilgesetzbuches von 1960 enthalten sind.

Anna Moszyńska

Public discussion on the draft of the Polish Civil Code in 1960

Keywords: draft of the Polish Civil Code, public discussion, inheritance law, Association of Polish Lawyers, Polish People's Republic

Summary: The published draft of the Polish Civil Code was submitted to the public discussion in 1960. The six-month discussion was a huge organisational undertaking in which a large group of citizens, not only legal specialists, was successfully involved. A particular role in organising

the discussion was played by the Association of Polish Lawyers, whose branches devoted a lot of time and effort in organising numerous debates, and in effect gathered an extremely rich discussion material. Although the public debate was partly a facade and did not always have a decisive impact on the content of the next draft, it made the future code a matter of all citizens. The proposed solutions of civil law were discussed not only among lawyers but also in daily press, on radio and television, at meetings of social organisations, and even in the factories on the meetings of the employees. This general scope of discussions is much better visible in the debate on family law, whose problems attracted the attention of a vast majority of discussants. The constructions of the inheritance law — sometimes very complicated — interested mainly jurists. The article summarises the results of these public consultations regarding the prepositions of the inheritance law included in the draft of the Civil Code of 1960.